

Игор Борозан, *Слика и моћ. Представе владара у српској визуелној култури XIX и почетком XX века*, Галерија Матице српске – Матица српска, Нови Сад 2021.

Капитална студија др Игора Борозана *Слика и моћ. Представе владара у српској визуелној култури XIX и почетком XX века*, објављена као саиздавачки подухват Галерије Матице српске и Матице српске, резултат је вишегодишњих истраживања професора Борозана о значају и деловању уметности и визуелне културе у репрезентацији српских владарских династија Обреновић и Карађорђевић. У питању је комплексна студија, теоријски утемељена, посвећена истраживању односа слике и моћи у контексту српске визуелне културе XIX и прве деценије XX века, која у центар поставља владарску слику и начине њеног структуралног и медијског деловања у јавности, као и њену улогу у креирању јавног простора српске државе у трајању дужем од једног века.

Основну структуру овог двотомног издања чине четири главна поглавља са великим бројем потпоглавља у оквиру којих се анализира визуелна репрезентација владарске слике у широком спектру визуелне културе и кроз различите медије, постављена у историјски оквир. Свако потпоглавље је подељено на периоде владавине српских владара династија Обреновић и Карађорђевић (од војда Карађорђа до краља Петра I Карађорђевића), што је делимично морало да доведе до одређених понављања у тексту. На крају књиге су прилози: именски регистар, списак илустрација, резимеи на енглеском и немачком језику и списак одабране литературе.

Прву књигу отвара поглавље „Моћ владарске слике” којим нас аутор уводи у суштину односа слике и моћи, поимања владарске репрезентације и њиховог пласирања у медијском простору, хронолошки разматрајући моћ владарске слике, њен однос са јавношћу, и феномен супститута владара. Сходно новом концепту слике који је био последица револуционарног, како га аутор назива „медијског

бума” који се десио широм Европе и условио конституисање нове визуелне реалности чији главни носилац је постало грађанство, дошло је до промене медијске слике у Кнежевини/Краљевини Србији, нарочито крајем XIX века. Појава нових „демократских” медија и новог медијског простора за пласирање владарских слика подразумева истраживање свих визуелних медија, не само оних традиционалних (сликарство, графика, скулптура, архитектура...) већ и фотографију, штампу, ефемерне форме, театар, и др.

На самом почетку Борозан нас упућује у основе истраживачког процеса полазећи од савремених теоријских концепција тумачења слике и специфичности места и улоге владарске слике у култури деветнаестовековне Европе. Позива се на теоријске основе Готфрида Бема и Томаса Мичела, на нове визуелне студије културе формулисана у англоамеричком научном кругу током последње деценије XX века, на радове Хорста Бредекампа који акцентују снагу слике и њихову енергетску присутност, Мартина Варнкеа и његовог идејног круга који су везани за политичку иконографију, као и на истраживања Рајнарда Шоха и Ханса Белтинга која су заснована на антрополошком поимању слике и схватању слике као историјског извора. Уводни део се завршава истраживањима српске визуелне културе у служби нације и националне идеје односно српске владарске структуре у XIX веку која је кореспондирала са савременом европском праксом. Аутор представља резултате претходних истраживача (Бодина Вуксана, Мирослава Тимотијевића, Ненада Макуљевића, Игора Борозана) који су тумачили визуелно наслеђе српских династија Обреновић и Карађорђевић кроз погребне церемонијале, визуелизацију владарских ефемерних спектакала, функционисање владарских слика у контексту сакралне уметности и сакралне топографије током XIX века, визуелизацију споменика владара.

Након експликације теоријских поставки и досадашњих резултата истраживања визуелне културе и визуелне репрезентације владарских слика, у потпоглављу „Владарска слика и деловање моћи” професор Борозан настоји да разјасни однос слике и моћи. Полази од дефиниције феномена слике (*imago*), пре свега, слике владара, указујући на различите визуелне форме (портрет главе, биста, полуфигура, цела фигура...), на различите начине представљања (фронтални изглед, бочни...), и на представе мртвих владара односно смрти. Приликом разматрања моћи слике владара аутор се позива на формулације Луја Марена са јасно изреченим ставом да је постојање слике њена снага, а да снагу и моћ владарској слици обезбеђују знаци и симболи који су неизоставни носиоци владарског достојанства, што је било у складу са постулатима старе праксе величајности. На тим општим принципима функционисала је владарска слика моћи и у српској визуелној култури XIX века, а коју је било потребно ускладити са новом снагом јавности, са новим медијским системима, праксама и вредносним категоријама, на шта указује аутор кроз представе владара српских династија Обреновић и Карађорђевић.

У следећем потпоглављу „Владарска слика као супститут владара” професор Борозан полази од тезе Хорста Бредекампа о супститутивном дејству слике – владарска слика као правна, симболичка и реална замена владара, на којим постулатима је заснована и владарска слика у систему српске визуелне културе током XIX века. Хронолошки преглед почиње са кнезом Милошем и његовим добром када је дошло до врхунца поимања владарског портрета као суштинског супститута владара, преко владавина кнеза Михаила и кнеза и краља Милана Обреновића које су обележиле и многе ефемерне светковине, до доба краља Петра I Карађорђевића и ефемерног спектакла поводом његовог ступања на власт.

У завршном потпоглављу „Владарска слика и јавност” у фокусу анализе је слика владара као врхунска манифестација јавног мњења и његовог учешћа у креирању владарског лика. Аутор се позива на Хабермасово поимање јавности које чини основу дефинисања јавности модерног доба, и на теорије Варнкеа који је у оквиру истраживања политике иконографије посебну пажњу посветио корелацији владарских слика и јавности. Кроз хронолошки преглед конституисања јавности у оквиру Кнежевине и потом Краљевине Србије који је протекао у борби између двора и јавности, анализира се однос владарске слике и јавности, од конституисања канонског Карађорђевог лика који је постао модел концепта владарске профане иконе, преко владавине кнеза Александра Карађорђевића у чије доба је двор постао место манифестације јавности (конституисање кнежеве Дворске галерије), до кнежева и краљева династије Обреновић, чије владавине је обележио сукоб између критичког јавног мњења и владара.

Друго велико поглавље „Структуре ограничења владарске слике”, како и сам назив каже, посвећено је питању ограничења владарских слика што је било резултат деловања многобројних политичких, друштвених, културних и верских чинилаца током XIX века. Док је у првој половини столећа владарска слика била последица извесне аутономије владара у креирању сопственог лика, она је у другој половини у доброј мери била условљена елитним друштвеним слојевима односно политичким партијама, који су представу владара креирали према својим идејним начелима. Аутор препознаје неколико различитих типова владарских слика које су виђене као представе грађанског, милитарног, националног, народног, црквеног и парламентарног владара. Полази од *слике грађанског владара* и чињенице да је грађанство као носилац јавности у великој мери дефинисало и слику владара у Србији током XIX века. Наставља са *сликом милитарног владара* која је у највећој мери одређена милитарним устројством српског деветнаестовековног друштва које је захтевало маскулозни лик владара војсковође, који је лидер и предводник заједнице/народа, и у којем су се препознавали храброст, одлучност, јунаштво. *Слика националног владара* постала је кључна и основна форма стратегије и репрезентације српских владара који су готово целокупан владарски систем саображавали националним идеалима (ослобођење земље од османске власти и тежња за интегрисањем читавог етничког корпуса). Такође, део визуелног изображавања српских владара и круцијални топос њиховог владарског програма били су идеали народа, па је тако *слика народног владара* била у служби истицања концепта народности с циљем стварања осећања једнакости између владара и поданика. Као резултат изузетног положаја Српске православне цркве у Србији током XIX века и реактуализованог старог црквеног модела о светој заједници са владарем конципирана је *слика црквеног владара*. Црквене церемоније у којима је истакнуту улогу имао владар (миропомазања, крунисања, венчања, погребни, визитационе посете владара храмовима...), биле су представе манифестације владареве моћи и служиле су истицању улоге цркве у легитимисању владара. С друге стране, са јачањем грађанства које је путем парламента, као највишег политичког простора репрезентовања народа, покушавало да ограничи одређена права монарха, пласирана је *слика парламентарног владара*, тако да су многобројне владарске представе, изведене у различитим медијима, овековечиле конфронтацију између владара и елите.

Други том књиге чине, такође, два поглавља. У оквиру првог поглавља „Структурално и медијско деловање владарске слике”, које је и најобимније, професор Борозан анализира и тумачи владарску слику кроз различите медијске изразе: вајарство, сликарство, фотографију,

графику, штампу, театар и ефемерне медије, потврђујући да су у већини представа владара веризам израде и реализам у приказу претпостављали идеализацију лика с циљем трајне меморизације. Почиње од *медија скулптуре* који је изображаван у различитим материјалима и формама (бисте, коњаничке фигуре, целе фигуре, медаље, плакете...), и хронолошки прати њен развој током XIX века, од првих деценија и непостојања вајарске праксе у Кнежевини Србији, преко владавине краља Милана Обреновића када је започет пројекат подизања монументалних спомен-обележја у јавном простору, што је постало омиљени медиј владарске пропаганде, па до појаве првих домаћих школованих вајара Ђорђа Јовановића, Петра Убавкића. Наставља са *сликарством*, уметничком граном и медијском структуром која је умногоме дефинисала визуелизацију владара. Како је лик владара схваћен као државни симбол, репрезент моћи државе и династије, уметник је морао да прикаже стварни историјски лик владара, али и његову слику (идеализована слика стварности) и апстрактну форму владавине, што је аутор представио кроз анализу владарских ликова које су изображавали српски али и страни уметници. Као нови медиј XIX века *фотографија* је имала важну улогу у произвођењу владарских портрета, првенствено као предлог за сликане портрете, а потом и као самостални жанр достојан владарске визуелне репрезентације. Борозан хронолошки прати развој фотографије у српској визуелној култури, од њених почетака и Анастаса Јовановића до формирања великих фотографских атељеа у последњим деценијама века (Милан Јовановић, Лазар Летцнер...), када је и постала најзаступљенији медијски израз у систему владарске визуелне репрезентације. Слично фотографији, и *трафика* је постала моћни и масовни медиј захваљујући великом репродуктивном потенцијалу и јефтинијој изради што је створило услове за њено масовно пласирање усклађујући се са политичким околностима. Још један нови медиј са великим пропагандним потенцијалом била је *шtamпа*, коју карактерише јединствени визуелно-вербални дискурс. Штампани медији са многобројним варијацијама (књиге, илустровани календари, алманаси, разноврсни часописи...), често пласирани и изван српске државе с идејом интеграције српског етничког корпуса, постали су средство за конституисање и ширење система владарске визуелне репрезентације – од мајстетичних представа до владарских ликова инкорпорираних у сложене, историјске композиције, али су били и основни медиј у ширењу негативне слике о владарима. Ангажовано средство владарске пропаганде али и медијског прожимања, веома популарно у Србији крајем XIX века, био је *театар*, национални пантеон славе, чије се институционално деловање везује за доба владавине кнеза Михаила Обреновића. На позоришним сценама су игрane представе којима су се директно величали владари, или су, на посредан начин, класичним уметничким медијима визуелизоване владарске представе, које и јесу у фокусу Борозанове анализе. Почетком новог столећа на српску медијску сцену уведен је филм, и то управо у сврху глорификације владара (документарни филм о крунисању краља Петра I Карађорђевића и играни филм о животу и делу војда Карађорђа). Анализу владарских слика у оквиру различитих медијских израза аутор завршава са *ефемерним спектаклима*, који су у српској визуелној култури XIX века одржавани различитим поводима (рођендани, свадбе, сахране, значајни јубилеји, приликом откривања јавних споменика...), често уз активну улогу Двора, а у чијој су припреми (нацрти) па и у осмишљавању учествовали уметници.

У последњем поглављу „Два владарева тела” интерпретирана је и контекстуализована српска фунерална пракса у XIX веку, од Карађорђевог убиства 1817. до сахране краља Петра I Карађорђевића 1921. године. У потпоглављу „Владарска слика и два владарева тела” Борозан

полази од односа слике и тела који је по дефиницији Ханса Белтинга једнак вези аверса и реверса на новчићу, од теоријског система о два владарева тела – једно непролазно, непропаљиво (body politics) и друго, пропаљиво, овоземаљско (body natural), која су се раздвајала након владареве смрти, као и од радова теоретичара Луја Марена о трећем владаревом телу које је, отелотворено у различитим медијима, у јавном простору посредовало између политичког и природног тела, и легитимисало постојање вечног, бесмртног тела владара. Ово је нарочито било важно у правном и симболичном интеррегнуму који је настајао смрћу владара, када су визуелне представе преузимале његову улогу, постајући репрезентативни супститути. Упоредо са величањем владаревог тела дошло је и до његове негације и деконструкције, у чему је посебну улогу имала карикатура, нарочито крајем XIX века, али и физичко поништење владаревог тела које је доводило до дисконтинуитета вечитог тела монархије. У анализи аутор полази од првог великог династичког фунералног спектакла смрти кнеза Милана II Обреновића, преко смрти и сахране кнеза Милоша чије лице је овековечено посмртном маском што је било у функцији конституисања и одржавања његовог култа као родоначелника династије и утемељивача државе, до насилне трагичне смрти кнеза Михаила, сахране и преноса земних остатака краља Милана (балзамовање тела) из Беча у манастир Крушедол које се претворило у борбу за повратак у матичну државу Краљевину Србију, свирепог убиства краља Александра што је довело у питање опстанак династије Обреновић, па до обнове вечитог тела монархије у телу краља Петра I Карађорђевића.

Свеобухватношћу приступа и критичког сагледавања различитих феномена српске уметности и визуелне културе XIX века, професор Игор Борозан проширује границе у њеном тумачењу и указује на европску димензију српске уметности тога доба, што га поставља на место неприкосновеног познаваоца и маестралног тумача ове тематике. Теоријска утемељеност, ерудиција и ширина истраживачког рада и тумачења, засновани на коришћењу референтне стране и домаће литературе, публикованих извора, необјављене грађе, са обиљем чињеница и илустрација, од којих су многе раритети и непознате јавности, неспорне су вредности које књигу *Слика и моћ. Представе владара у српској визуелној култури XIX и почетком XX века* сврставају у врхунско научно остварење и изузетан допринос српској историји уметности и култури.

Снежана В. Мишић
Галерија Матице српске
s.misic@galerijamaticesrpske.rs